

SUMMARY

Stepura Y. Future teachers training to the implementation of aesthetotherapeutic means in the system of social education for young schoolchildren: state and perspectives.

The article provides an overview of the current state and trend development of the fundamental research on future teachers training of primary level education to the use of aesthetotherapeutic technologies in the social education of young schoolchildren. The aim of the article is to examine the current state of future teachers training for social education of young schoolchildren by aesthetotherapeutic means.

The author uses extensively the general philosophical methods such as analysis and synthesis of scientific thought, and also makes the comparisons of the fundamental works of leading scientists. The article analyzes the scientific papers which contain the comprehensive interpretation of the term «vocational and educational training».

The article highlights some researches of the phenomenon of future teachers' professional training to the introduction of aesthetotherapeutic means for social education of young schoolchildren, which describe the basic construction of the phenomenon. The researcher analyzes the content of basic regulations and training programs, determining the destination primary education. As the author says, the State standard of primary education and the relevant curriculum offer a certain affinity educational lines of socio-educational and aesthetotherapeutic concepts.

However, the problem of students social education; the formation of vital competence, establishing close emotional and psychological communication using the healing potential of emotions while interacting with the world of beauty and aesthetics are not given proper attention, indicating to update the content of academic subjects and future teachers professional training for primary school.

Thus, the analysis of the modern fundamental research has showed that the activity of the future teachers of primary level education should carry socialization, therapeutic and social-educational impact on schoolchildren, they form social competence and positive socio-value settings. The application of aesthetotherapeutic means helps to optimize educational activity, educational and creative abilities of the juniors.

The article highlights the prospects for further developments in this area in the coverage of the issues related to improving the theoretical and methodological training system for future teachers to use certain aesthetotherapeutic means in the professional pedagogic activity in order to optimize social and psychological development of young schoolchildren.

Key words: professional and pedagogical training, socialization, social education, aesthetotherapia, aesthetotherapeutic means, social competence, civil competence, social value orientations.

УДК 94(470+571)«18/19»:334.713-057(=161.2)

Ю. В. Подрез

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

РОЗВИТОК МАЛОГО ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА СЕРЕД ЕТНІЧНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ, КУБАНИ, НИЖНЬОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПОВОЛЖЯ, ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО СИБІРУ ТА ДАЛЕКОГО СХОДУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Мета статті полягає у визначенні місця малих промислових виробництв етнічних українців у економіці Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Основна увага приділяється характеристиці причин поширення й розвитку малого

промислового підприємництва серед етнічного українського населення Східної Слобожанщини, Кубані, Нижнього та Середнього Поволжя, Південно-Західного Сибіру, Далекого та їх вплив на економіку країни в цілому. У статті наводяться статистичні дані списків населених місць Самарської, Кубанської, Донської, Ставропольської, Тверської та інших областей, а також Сибіру та Далекого Сходу. Науковий аналіз матеріалу дозволяє авторці зробити висновок про те, що малі промислові виробництва етнічних українців займали значне місце в російській економіці другої половини XIX – початку XX ст.

Ключові слова: *мале промислове підприємництво, етнічні українці, регіони компактного проживання, кустарні осередки, економіка Росії.*

Постановка проблеми. Серед основних факторів розвитку малого промислового підприємництва серед етнічного українського населення Східної Слобожанщини, Кубані, Нижнього та Середнього Поволжя, Південно-Західного Сибіру, Далекого Сходу та інших регіонів розселення українців у адміністративних межах Росії значну роль відігравали історичні, природно-кліматичні, соціально-економічні, адміністративні та інші чинники. Вони в основному визначали масштаби, динаміку та географію розвитку малого промислового підприємництва на українських етнічних землях Росії протягом другої половини XIX – початку XX ст.

До сьогодення в українсько-російському науковому середовищі існують різні точки зору з питання про час та причини виникнення численних українських етнічних осередків з кустарної обробки волокна, шкіри, дерева, глини, металу, але при цьому більшість учених погоджуються з тим фактом, що в дорадянську добу представники української діаспори зробили суттєвий внесок у розвиток багатьох галузей малого промислового виробництва на теренах російських губерній та областей, позитивно впливали на соціальний і економічний розвиток багатьох регіонів Росії, завдяки чому прискорювалася ринкова трансформація російської дрібної промисловості.

Отже, вивчення питання розвитку малого промислового підприємництва серед етнічного українського населення Східної Слобожанщини, Кубані, Нижнього та Середнього Поволжя, Південно-Західного Сибіру, Далекого Сходу є досить актуальним для української історичної науки. Дослідження даного питання стає важливим чинником духовного відродження України, фактором позитивного впливу на розвиток українсько-російської співпраці в соціально-економічній сфері, сприяє представникам української діаспори Росії в розбудові національно-культурного життя.

Аналіз актуальних досліджень. Серед багатьох публікацій, що стосуються окремих аспектів історії розвитку малого промислового підприємництва серед етнічного українського населення Східної Слобожанщини, Кубані, Нижнього та Середнього Поволжя, Південно-Західного Сибіру й Далекого Сходу слід відзначити праці К. М. Модзалевського [6], Я. Є. Водарського [2], М. О. Винокурова [1], Є. І. Соловйова [9], К. М. Тарновського [14] та ін.

К. М. Модзалевському у своїй праці вдалося показати місце й розкрити роль українських дрібних промисловців у соціально-економічному житті багатьох російських губерній і областей. Науковий доробок Я. Є. Водарського стосувався уточнення етапів формування малого промислового підприємництва серед етнічного українського населення Російської імперії XIX – початку XX ст. і географічних меж.

М. О. Винокуров показав основні етапи переселення українських дрібних промисловців до Сибіру та їх пристосування до нових соціально-економічних умов.

Є. І. Соловйову вдалося зібрати великий матеріал про розміщення основних груп і видів промислів у Європейській Росії, у тому числі й показати стан кустарних осередків, що виникли на українських етнічних землях у адміністративних межах російських губерній і областей.

У монографії російського історика К. М. Тарновського по-новому висвітлені окремі найскладніші проблеми розвитку малого промислового підприємництва серед українського етнічного населення російських губерній та областей, доведено історичну прогресивність і закономірність участі українських дрібних промисловців у соціально-економічній модернізації Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. Але, в цілому, історіографічний аналіз літератури з теми дослідження дозволяє зробити висновок, що в роботах попередників був зібраний і узагальнений певний фактичний матеріал.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні історії розвитку малого промислового підприємництва серед етнічного українського населення Східної Слобожанщини, Кубані, Нижнього та Середнього Поволжя, Південно-Західного Сибіру й Далекого Сходу та визначенні місця малих промислових виробництв етнічних українців у економіці Російської імперії кінця XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. На поширення й розвиток малого промислового підприємництва серед етнічного українського населення Східної Слобожанщини, Кубані, Нижнього та Середнього Поволжя, Південно-Західного Сибіру, Далекого Сходу та інших регіонів розселення українців поза межами Наддніпрянської України позначилася дія різноманітного набору факторів як об'єктивного характеру – кліматичні умови, характер ґрунту, наявність розгалуженої мережі судноплавних рік, так і суб'єктивного характеру – українські історичні традиції, наслідку ліберальних реформ, близьке розташування центрів оптової торгівлі [13, 39].

Основним фактором, що зумовлював активну участь етнічних українців у розвитку кустарно-ремісничої промисловості, стало створення в адміністративних межах багатьох російських губерній та областей регіонів компактного проживання українців, на яких українські громади заводили різноманітні малі промислові виробництва, формували великі кустарні осередки. Значна

частина української діаспори Росії утворювалася шляхом переселення українців Наддніпрянської України до внутрішніх губерній Російської імперії. Поодинокі міграції були зафіксовані ще в XVI ст., коли українські козаки освоювали простори Сибіру, Далекого Сходу, Камчатки та Чукотки [1, 92]. Масові ж переселення українців, характерні для другої половини XIX – початку XX ст., мають більш визначений час і ґрунтовніше мотивування. Так, на Кубань, Нижнє та Середнє Поволжя масова міграція українських селян і кустарів з України особливо підсилилися до середини XIX ст. [9, 114].

За статистичними даними списків населених місць лише в Самарській губернії в середині XIX ст. проживало 55 тис. українських селян і кустарів, що розселилися в 75 населених пунктах, головним чином у Новоузенському, Миколаївському та Бугурусланському повітах. Протягом другої половини XIX – початку XX ст. відбувалося подальше збільшення чисельності етнічних українців у Самарському краї. У результаті, за даними перепису 1897 р., в Самарській губ. було 2405829 жителів, з яких 149291 були етнічними українцями [3, 39]. За даними, за 1910 р. у Самарській губернії налічувалося 289 населених пунктів – центрів етнічної української кустарно-ремісничої промисловості, з них 94 сіл знаходилося в Миколаївському повіті та 83 сіл в Новоузенському повіті. Решта сіл, де проживали й працювали українці дрібні промисловці знаходилися переважно в Бугурусланському, Бузулукському й Самарському повітах. Етнічні українці Самарської губернії, які були зайняті у сфері кустарних промислів, представляли в основному Полтавську, Харківську, Чернігівську та Воронезьку губернії. Серед українських сіл Самарської губернії, у яких сформувалися досить великі кустарні осередки, існувало багато таких, де число жителів наближалось або перевищувало дві тисячі чоловік: у Новоузенському повіті села Квасниковка – 3291 жителів, Салтово – 3425 жителів, Узмор'є – 4475 жителів; у Самарському повіті село Лопатино – 1960 жителів; у Бузулукському повіті село Домашка – 4845 жителів; у Миколаївському повіті село Новопавлівка – 3343 жителів [4, 81].

Всеросійська ревізія, яку було проведено в 1858 році, виявила значні контингенти українського населення в Кубанській і Донській областях та дисперсне розселення українців у Ставропольському регіоні. У Донській області нараховувалося 286,1 тис. українців, у Кубанській області – 297,4 тис. чол., Ставропольській губернії – 110,6 тис. чол. Згідно з першим Всеросійським переписом населення 1897 р. та деякими місцевими переписами населення кінця XIX ст. всього на Кавказі проживало 1305,5 тис. українців. Це становило 14,1 % усього населення колишнього Кавказького Намісництва. При цьому 33 % українців зосередилися на Північному Кавказі. У Кубанській області проживало 908,8 тис. етнічних українців – 47,6 % усього населення регіону; у Ставропольській губернії проживало 319,8 тис. етнічних українців – 36,6 % населення регіону; в області Війська Донського проживало

719,7 тис. етнічних українців – 28,1 % населення регіону. У кінці XIX ст. українці почали розселятися й у Тверській області, де їх нараховувалося на той час 42 тис. чол. – 4,5 % населення області [2, 112].

Етнічні українці, у тому числі й українці кустарі та ремісники, зіграли важливу роль у соціально-економічному й культурному житті Сибіру та Далекого Сходу. Лише протягом 1885–1916 років на просторах Сибіру та Далекого Сходу розселилося близько 1630 тис. українців, що склали близько 40 % усіх переселенців, які переїхали з Європейської частини Російської імперії за Урал. До Сибіру українці вперше стали попадати ще в XVII ст. як засланці. Пізніше з'явилися добровільні переселенці, українці – вихідці сюди починають прибувати окремі родини українських переселенців, але число їх до другої половини XIX ст. було незначним, і, оселившись у селах одновірцями, вони просто розчинялися в їхньому середовищі. Масова українська колонізація Сибіру розпочалась із другої половини 70-х років XIX ст. й різко зросло під час спорудження Транссибірської залізниці в 1895–1905 роках. Українці селилися в основному поблизу цієї залізниці, переважно в селах, і займалися як землеробством, так і малим промисловим підприємництвом. Відбувалося заселення українцями найбільш родючих земель півдня Західного Сибіру. Цей регіон компактного проживання українців у Південно-Західному Сибіру отримав неофіційну назву Сірого Клину або Сірої України.

Усього за даними перепису 1897, у Сибіру проживало 165,2 тис. етнічних українців, у тому числі в Томській губернії – 99,3 тис. (5,2 %), у Тобольській губернії – 37,8 тис. (2,6 %), в Єнісейській області – 21,4 тис. (3,8 %), у Забайкальській області – 5,5 тис. (0,8 %), в Іркутській губернії – 2,2 тис. (0,4 %), в Якутській області – 315 чоловік (0,1 %). У 1890-х роках підсилювся потік українських переселенців із найстаріших кустарно-ремісничих центрів Наддніпрянської України – Полтавської, Чернігівської, Харківської губерній [11, 381].

Особливого розмаху українська колонізація набула в результаті Столипінської реформи. Українці переселялися головним чином в Ішимський і Тюкалинський округи Тобольської губернії; у Барнаульський, Бійський і Каїнський округи Томської губернії. Основними заняттями українських колоністів Сірого Клину залишалося землеробство та скотарство в сполученні з промислами й ремеслами. Усього за період з 1864 по 1914 рік до Сибіру переселилося 3687 тис. чоловік, основна маса яких були вихідцями з Наддніпрянської України [12].

До 1914 рік на території Сірого Клину або Сірої України проживало майже 1605 тис. українських колоністів. Серед них 54,5 тис. були вихідцями з Волинської губ.; 186,3 тис. – з Катеринославської губ.; 175,7 тис. – з Київської губ.; 359 тис. – з Полтавської губ.; 111 тис. – з Таврійської губ.; 195,3 тис. – з Харківської губ.; 135,8 тис. – з Херсонської губ.; 282,9 тис. – з Чернігівської губ. Більшість українських кустарних осередків досить компактно зосередилося в

південній частині Омського Прииртишся, на півдні Тюкалинського та в Омському повітах. Вихідцями із Золотоношського, Козелецького, Пирятинського, Охтирського та інших повітів Полтавської, Чернігівської та Харківської губерній тут були засновані великі промислові села, що одержали назви на згадку про рідні місця переселенців [8, 399].

Початок переселення українців на Далекий Схід, у тому числі й початок формування тут етнічної української кустарної промисловості, відноситься до 1860-х років. Саме в цей час перші українські переселенці з Полтавської губернії стали розселятися на території Амурської області. Масовий приток на Далекий Схід українських дрібних промисловців був пов'язаний із початком активного переселення українського населення з Наддніпрянської України наприкінці 1880-х років. Переселення українців на Далекий Схід ще більш підсилилось із завершенням будівництва західної та центральної частин Транссибірської магістралі та з організацією морських перевезень українських переселенців пароплавами з Одеси у Владивосток. Під час розселення українці намагалися селитися в безлісних долинах, що нагадували степовий ландшафт України. Тому основний потік українських переселенців був спрямований на південь Уссурійського краю. На території Амурської області українські колоністи, у тому числі українські кустарі й ремісники, розселилися досить компактно, концентруючись переважно в родючих місцевостях Зейсько-Буреїнської рівнини. Цей регіон компактного проживання українців на Далекому Сході отримав неофіційну назву Сірого Клину або Сірої України. Усього за даними перепису 1897, на Далекому Сході проживало 56,8 тис. етнічних українців, які становили 18,3 % населення регіону, у тому числі в Амурській області – 21,1 тис. (17,5 %), у Приморській області – 33,4 тис. (19,3 %), на Сахаліні – 2,4 тис. (8,4 %) [10, 156–185]. Формування до кінця XIX – початку XX ст. у Сибіру та на Далекому Сході досить численного українського населення й поява в містах української інтелігенції сприяли зародженню українського суспільного й культурного життя.

У цілому можна констатувати, що українська діаспора Росії, яка сьогодні є східною частиною Соборної України, утворювалася протягом століть як шляхом масових міграцій українців, так і внаслідок відторгнення частини етнічних українських територій від основного масиву. Значна частина кустарів українського походження була сконцентрована в Астраханській губернії, де етнічні українці становили майже 14 % місцевого населення; у Кубанській області, де етнічні українці становили майже 48 % місцевого населення; у Ставропольській губернії, де етнічні українці становили майже 37 % місцевого населення; в Області Війська Донського, де етнічні українці становили більш ніж 28 % місцевого населення; у Саратовській губернії, де етнічні українці становили майже 6,2 % місцевого населення; у Самарській губернії, де етнічні українці становили 4,3 % місцевого населення; в Оренбурзькій губернії, де етнічні українці

становили 2,6 % місцевого населення; а також в окремих повітах, волостях, слободах і селах інших губерній та областей Росії, де етнічні українці-кустарі становили значну частину місцевого населення [5, 45].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Відтворення розвитку малого промислового підприємництва на українських етнічних землях Росії протягом другої половини XIX – початку XX ст., його детальний науковий аналіз дозволяє авторці спростувати думку, що укоренилася в радянській історіографії, про незначне місце етнічної української економіки, зокрема малих промислових виробництв етнічних у російській економіці, про їх поступовий занепад у ринкових умовах відносно розвиненої ринкової економічної системи Російської імперії та про надзвичайно примітивні форми, у яких у російських умовах існували традиційні українські кустарні промисли й ремесла. Вивчення фактичного матеріалу переконливо показує, що протягом другої половини XIX – початку XX ст. в Російській імперії нараховувалося від 10 до 15 млн. кустарів, які щорічно виготовляли товарів на загальну суму щонайменше 2 млрд. крб. [14, 25]. На українських етнічних землях та інших регіонах компактного й дисперсного проживання українців у адміністративних межах російських губерній та областей нараховувалося від 850 тис. до 1180 тис. етнічних українців, які були зайняті у сфері кустарних промислів і ремесел, а самі малі промислові виробництва давала понад 40 % усіх несільськогосподарських товарів, які вироблялися в українських анклавів. В окремих галузях цей показник досягав навіть 100 % [7, 311–314].

ЛІТЕРАТУРА

1. Винокуров М. А. Сибирь в первой четверти XX века: освоение территории, население, промышленность, торговля, финансы / М. А. Винокуров. – Иркутск : Изд-во ИГЭА, 1996. – 237 с.
2. Водарский Я. Е. Промышленные селения центральной России в период генезиса и развития капитализма / Я. Е. Водарский. – М. : Просвещение, 1972. – 421 с.
3. Державний архів Белгородської області. Ф.Р.-511. Уповноважений губернської ради народного господарства по Грайворонському повіту.
4. Мелкая промышленность Казанской губернии. – Казань, 1911. – 280 с.
5. Местное хозяйство Области Войска Донского. – СПб. : Тип. Б. Авидон, 1909. – 181 с.
6. Мещерский А. А. Свод материалов по кустарной промышленности в России / А. А. Мещерский, К. Н. Модзалевский. – СПб. : Тип. Пантелеевых, 1874. – 4, 9, 630 с.
7. Сельскохозяйственные статистические сведения по материалам, полученным от хозяев. – СПб. : Тип. В. Киршбаума, 1903. – Вып. XI. – 346 с.
8. Сибирский торгово-промышленный календарь, 1905 г. – Томск, 1905. – 980 с.
9. Соловьева Е. И. Промыслы сибирского крестьянства в пореформенный период / Е. И. Соловьева. – Новосибирск, 1981. – 379 с.
10. Состояние сибирской промышленности // Жизнь Сибири. – 1923. – № 11–12. – С. 156–185.
11. Струмилин С. Г. Статистико-экономические очерки / С. Г. Струмилин. – М. : Госиздат, 1958. – 738 с.

12. Технолог. – 1900. – № 7.
13. Тарновский К. Н. Кустарная промышленность и царизм (1907–1914 гг.) / К. Н. Тарновский // Вопросы истории. – 1986. – № 7. – С. 33–51.
14. Тарновский К. Н. Мелкая промышленность России в конце XIX – начале XX в. / К. Н. Тарновский. – М. : Наука, 1995. – 269 с.

РЕЗЮМЕ

Подрез Ю. В. Развитие мелкого промышленного производства среди этнического украинского населения Восточной Слобожанщины, Кубани, Нижнего и Среднего Поволжья, Южно-Западной Сибири и Дальнего Востока во второй половине XIX – начала XX века.

Цель статьи состоит в том, чтобы определить место мелкого промышленного производства этнических украинцев в экономике Российской империи второй половины XIX – начала XX века. В центре внимания характеристика причин распространения и развития кустарного промысла среди этнического украинского населения Восточной Слобожанщины, Кубани, Нижнего и Среднего Поволжья, Южно-Западной Сибири и Дальнего Востока. Также статья рассматривает их влияние на экономику страны в целом. В статье рассматриваются статистические данные списков населенных мест Самарской, Кубанской, Донской, Ставропольской, Тверской и других областей, а также Сибири и Дальнего Востока. Научный анализ материалов дает возможность автору сделать выводы о том, что мелкое промышленное производство этнических украинцев имели огромное значение для российской экономики второй половины XIX – начала XX века.

Ключевые слова: мелкое промышленное производство, этнические украинцы, регионы компактного проживания, кустарные центры, экономика России.

SUMMARY

Podrez U. Small industrial entrepreneurship development among ethnic Ukrainian population of Eastern Slobozhanshyna, Kuban', Lower and Middle Volga Region, Southwestern Siberia and the Far East in the second half of the nineteenth – beginning of the twentieth century.

The aim of the article is to determine location of ethnic Ukrainians' small industrial manufacturing in the economy of the Russian Empire of the second half of the XIX – beginning of the XX century.

Primary attention is given to characterizing the causes of small industrial entrepreneurship expansion and development among ethnic Ukrainian population of Eastern Slobozhanshyna, Kuban', Lower and Middle Volga, South-Western Siberia, the Far East and other regions of Ukrainians' settling outside the Dnieper river territory of Ukraine and their impact on country's economy as a whole. The main factor that stipulated for active ethnic Ukrainians' involvement in the handicraft industry development was establishment in the administrative boundaries of many Russian provinces and regions of densely populated by the Ukrainian population territories, on which Ukrainian communities established diverse small industrial manufacturing and formed big handicraft centers. Major part of the Ukrainian diaspora in Russia was formed by migration of the Ukrainians that populated the Dnieper river territory of Ukraine to the interior provinces of the Russian Empire.

Statistical data of the lists of Samara, Kuban', Don, Stavropol, Tver' and other regions' populated areas, as well as that of Siberia and the Far East are presented in the article.

Reproduction of small industrial entrepreneurship development in the Ukrainian ethnic areas of Russia during the second half of XIX – beginning of the XX century, its thorough scientific analysis, allows the author to refute the idea that had been rooted in the soviet historiography and stated insignificant role of the ethnic Ukrainian economy, including

small industrial manufacturing, ethnic in Russian economy, their gradual decline in the market conditions with regard to the developed market economic system of the Russian Empire and extremely primitive forms, in which traditional Ukrainian crafts and handicrafts existed under the conditions, established by the Russian Empire.

In the Ukrainian ethnic areas and other regions of Ukrainians' compact and dispersed settlements in the administrative boundaries of Russian provinces and regions there were from 850 thousand to 1180 thousand of ethnic Ukrainians that were employed in the field of handicrafts and crafts while small industrial manufacturing itself gave more than 40% of all non-agricultural goods, produced in Ukrainian enclaves. In some fields this index reached up to 100%.

Key words: *small industrial entrepreneurship, ethnic Ukrainians, regions of compact settlement, handicraft cells, Russian economy*